

*Балобанова Д. О.,
доцент кафедри кримінального права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОЇ ДИНАМІКИ (НА ПРИКЛАДІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА)

Анотація. Стаття присвячена визначенню необхідності існування та дослідження терміну «правова динаміка» в цілому та безпосередньо в кримінальному праві.

Ключові слова: правова динаміка, правова система, кримінальна політика, доктрина, законотворчість, правоореалізація.

Постановка проблеми. Суспільне життя не стоїть на місці, загальна динаміка соціального розвитку диктує необхідність пошуку нових підходів до врегулювання, в тому числі правового, виникаючих суспільних відносин. Особливої актуальності дана обставина набуває в сучасній Україні – державі, яка переживає якісне оновлення ключових сфер суспільного життя.

Аналіз сучасного стану вітчизняного права призводить до двох висновків. З одного боку, не можна не відзначити прагнення законодавця оновити численні нормативно-правові акти відповідно до вимог часу. З іншого боку, не завжди зміни, які вносяться, характеризуються послідовністю і непротиречивістю, що, у свою чергу, призводить до проблем у практиці застосування встановлених норм. Особливої значущості зазначені проблеми набувають у сфері кримінального права, як галузі права, яка найбільш сильно зачіпає права і свободи людини і громадянина, і застосування норм якої викликає найбільш суворі правообмеження і позбавлення.

Непослідовність і суперечливість змін, які вносяться до Кримінального кодексу України, і, як наслідок, помилки правозастосування виникають у зв'язку з тим, що не існує єдиної концепції, в рамках якої положення науки кримінального права, кримінальна законотворчість і застосування норм кримінального права діяли б сукупно, впливаючи одне з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільність розгляду зазначених явищ у сукупності в контексті різних питань кримінального права відзначали багато вчених-криміналістів. Зокрема, слід зазначити фундаментальні розробки у цієї галузі, які були здійснені Ю.В. Бауліним, В.О. Навроцьким, В.Я. Тацієм, В.О. Туляковим, П.Л. Фрісом, М.І. Хавронюком та іншими видатними вченими. Так, В.О. Туляков звертає увагу, що кримінальне право має розглядатися як відкрита складна система, що знаходиться у постійному динамічному розвитку, взаємодії із суспільством, відтворюючись в процесі правоореалізації [1, с. 488]. В.К. Гришук, аналізуючи кримінальну політику України, визначає три її рівні: концептуальний, законодавчий і правозастосовний [2, с. 8]. І.В. Красницький вказує на необхідність побудови наукових досліджень на практиці застосування норм кримінального законодавства, що має підвищити роль сучасної кримінально-пра-

вової науки у формуванні кримінально-правової політики України (законодавчої і правозастосовчої) [3, с. 116-119].

Значеними висловлюваннями та поглядами не вичерпуються позиції вчених, які наполягають на необхідності комплексного вивчення процесів формування кримінально-правових норм, їх закріплення в нормативному акті і практики їх застосування.

Формулювання цілей статті. Все вищесказане обумовлює необхідність виділення і розробки самостійного правового терміна, який охоплюватиме таке комплексне вивчення зазначених явищ. Пропонується в якості такого терміну використовувати словосполучення «правова динаміка». Будучи інтегрованою в загальну систему правового розвитку, вона багато в чому зумовить зміни і вдосконалення самих різних правових явищ і процесів. Розглянута через призму правової системи суспільства, правова динаміка охоплює як процеси реалізації, так і розвиток різних елементів даної системи (доктрина, законотворчість, тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «правова динаміка», безсумнівно, здатна нести різне смислове навантаження, що пов'язано, насамперед, з її загальним (філософським) статусом. В якості вихідного може служити як мінімум двояке розуміння вищевказаного поняття.

Перш за все, правову динаміку можна розглядати крізь призму розвитку. При цьому в літературі динаміка визначається неоднозначно, оскільки під нею пропонують розуміти або 1) розділ механіки, або 2) хід розвитку, зміни якого-небудь явища, або, навіть, 3) сам рух, дію, розвиток [4].

Динаміка притаманна розвитку будь-якого об'єкта буття. У кожній сфері (природній або соціальній) вона наповнюється своїми особливостями. Соціальна динаміка, виступаючи в якості різновиду загальної динаміки, також є неоднорідною, оскільки проявляє себе в різних сферах соціального буття (політична динаміка, економічна динаміка, правова динаміка).

Виділення правової динаміки обґрунтовано, в першу чергу, тим, що в суспільстві існує правова система – онтологічна основа правової динаміки. При цьому в науковій літературі зазначається соціологічний аспект правової системи, тобто її вивчення «у взаємодії з економічною, політичною, ідеологічною, моральною, культурною та іншими суспільними системами» [5, с. 36-37]. Таким чином, правова динаміка тісно пов'язана з політичною, економічною та іншими різновидами соціальної динаміки.

Цей зв'язок також підтверджується історичним контекстом. Так, наприклад, трансформація соціальної структури, виникнення приватної власності, спровокувала активізацію правової динаміки, тому що новий тип відносин

вимагав оновленого права, здатного врегулювати ці відносини [6, с. 235] і захистити їх від різного роду посягань.

У літературі деякі з видів соціальної динаміки вже ставали об'єктом різного роду досліджень. При цьому представники конкретних наук пропонують різні трактування поняття динаміка стосовно сфері свого дослідження. Наприклад, К.А. Сгоров зазначив, що «політична динаміка характеризує основні напрямки політики держави» [7, с. 75]. Ще раніше дану позицію сформулював Ф.М. Бурлацький, який запропонував аналогічне трактування політичної динаміки, але при цьому обмовився, що «поняття динаміка використовується і в більш широкому сенсі, як характеристика будь-якого процесу в цілому» [8, с. 140]. У всіх пропонованих трактуваннях міститься згадка слова «напрямок». Дійсно, динаміка розвитку будь-якого соціального явища, в тому числі і права, пов'язана зі свідомою діяльністю людей [9, с. 144]. Це відрізняє її від динаміки в природному середовищі. Специфіка правової динаміки багато в чому визначається особливостями правової системи як соціального явища, безсумнівно, не тотожного політичній системі.

Погоджуючись з визначенням правової системи «як сформованої під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупності всіх його правових явищ, що знаходяться в стійких зв'язках між собою і з іншими соціальними системами» [10, с. 560], необхідно вказати на її структурні елементи: 1) сукупність принципів і норм права, закріплених у відповідних джерелах права; 2) правова ідеологія, яка визначає існуючу в державі правову політику; 3) процес реалізації права та правозастосування. Враховуючи динамічний характер цих елементів, правову динаміку можна розглядати крізь призму діяльності та функціонування правової системи, на що вказується в науковій літературі (правову систему пропонується розглядати не тільки як «арсенал юридичних засобів», але і як сукупну правову діяльність [11, с. 16, 30]).

При цьому особливо варто підкреслити, що мова йде про правову систему, і, хоча в даному дослідженні ми виходимо з позиції, що головним елементом будь-якої правової системи є право, навколо якого формуються всі інші елементи системи, в наслідок чого право існує, формується і функціонує у вигляді правової системи [10, с. 561], було б украй спірно розглядати правову динаміку лише через дію права. Не можна погодитися зі спробами зведення правової динаміки до функціонування окремих елементів правової системи. Правова динаміка являє собою характеристику всієї правової системи: державної політики (у нашому випадку, у сфері протидії злочинності), доктрини і законодавства, практики їх застосування. Виділення цих процесів, які «надають їй (правовій системі) рухливості, характеризують її цільову спрямованість і ефективність» [5, с. 39, 42], дозволяє підкреслити динамічний характер правової системи, існування правової динаміки.

Не можна не згадати позицію ще радянської науки, в якій зазначалася можливість розгляду структури правової системи в статичному і динамічному аспектах. Статика в даному випадку має в собі нормативну сторону системи, організаційний та ідеологічний елемент [5, с. 39]. Однак варто погодитися з запереченнями деяких авторів при виділенні статичних і динамічних компонентів, які в основному зводяться до того, що функціонує не тільки правова

система, але і кожен її компонент [12, с. 171-172]. Дійсно, кажучи про статику, не слід забувати, що право, правова політика, правова доктрина та інші явища задіяні в динамічних процесах. Однак це не применшує їх віднесення до статичного аспекту правової системи, бо між статичними і динамічними елементами немає жорсткої межі, а сам розподіл є умовним і існує лише на відомому рівні абстрагування [13, с. 28]. Все це лише ще раз підкреслює універсальність правової динаміки.

Погоджуючись з думкою В.А. Козлова, який вважає, що «правова дійсність – відносно самостійне явище, виступає не як проста сукупність одиничних правових явищ, а як динамічне системне утворення, «єдність різноманіття» [14, с. 14], не можна ще раз не підкреслити, що тільки право, за відсутності інших компонентів (правової політики, правової доктрини, різних правових процесів), перетворює правові норми в нежиттєздатні правила поведінки.

Дослідження правової динаміки ставить питання про її структуру. При цьому можна виділити кілька елементів, які будуть характеризувати структуру правової динаміки.

Перш за все, враховуючи, що правова динаміка охоплює правову систему, то структуру правової динаміки можна розглядати через елементи даної системи. Для вивчення динаміки кримінального права такими елементами є:

1) кримінально-правова політика, яка «... формулює основні задачі, принципи, напрями і цілі кримінально-правової дії на злочинність, а також засоби їх досягнення ...» [15, с. 10];

2) кримінально-правова доктрина (як система поглядів, переконань, думок з приводу кримінально-правових норм та інститутів) та кримінальне законодавство (як сукупність загальнообов'язкових норм, що встановлюють «злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння» (ч. 2 ст. 4 КК України). Необхідність дослідження у сукупності кримінально-правової доктрини і кримінального законодавства України обумовлена розбіжністю цих двох явищ, але при цьому тільки їх взаємозв'язок може адекватно відобразити рівень розвитку кримінального права (в широкому сенсі цього слова);

3) правозастосовча діяльність як «державно-владна діяльність компетентних органів і посадових осіб ..., спрямована на вирішення питання (позитивне чи негативне) про кримінальну відповідальність і покарання особи, яка вчинила злочин, або встановлення правомірності вчинків особи і звільнення її від кримінальної відповідальності і покарання» [16, с. 44-45].

Розуміння структури правової динаміки можливо через призму загального процесу правового розвитку, який включає в себе величезну кількість зв'язків, явищ і процесів (прогрес, регрес, повторюваність, наступність і т.д.). Правова динаміка не тотожна правовому розвитку, але, представляючи його певний стан, вона охоплює ті явища, які включені в механізм правового розвитку. Тут істотне значення має часовий етап знаходження правової системи.

Не меншого значення набуває і просторовий критерій. Будь-який процес десь відбувається і знаходиться в просторовому зв'язку з іншими процесами і явищами, обраними в якості точок відліку. Інакше процес не може бути локалізований і залишається невизначеним [17, с. 81].

Нарешті, ще однією необхідною складовою правової динаміки є її напрямок, так як процес відбувається від чо-

гось до чогось, зміна передбачає перехід з одного стану в інший. Будь-який динамічний стан означає деяку модифікацію одиниці в категорії «від ... до». Цей рух «від ... до» і є напрямком процесу [17, с. 82]. Тому правова динаміка характеризується певним вектором, напрямом.

На підставі викладених положень можна зробити наступні **висновки**:

1. Одним з різновидів соціальної динаміки є динаміка правова, яка тісно пов'язана з динамічними процесами в економіці, політиці тощо.

2. Динаміка, як складне системне утворення, володіє певною структурою, яку можна визначати через комплекс елементів правової системи, до яких, при вивченні динаміки кримінального права, належать: кримінально-правова політика, кримінально-правова доктрина та кримінальне законодавство, правозастосовча діяльність.

3. Правова динаміка – це форма існування правової системи суспільства, яка володіє власною структурою, має складний циклічний характер і пов'язана з іншими соціальними явищами і процесами, та яка в інтегрованому вигляді відображає особливий стан цілеспрямованого внутрішнього і зовнішнього розвитку і функціонування правової системи суспільства. Аналогічне визначення можна зробити й для кримінально-правової динаміки.

При такому підході не може не виникнути закономірне питання про необхідність вивчення правової динаміки в цілому та її особливостей в кримінальному праві.

Література:

- Туляков В.О., Тулякова М.А. Динаміка кримінального права: основні закономірності // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 25. – с. 488-491.
- Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина: Учеб. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.
- Красницький І.В. Роль сучасної кримінально-правової науки у формуванні кримінально-правової політики в Україні // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (1-2 березня 2013 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. – с. 116-119.
- Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=6614>.
- Правовая система социализма: Понятие, структура, социальные связи. Кн. 1 / под ред. А. М. Васильева [Текст]. – М.: Юрид. литература, 1986. – 386 с.
- История государства и права зарубежных стран / отв. ред. Н. А. Крашенинникова, О. А. Жидков. Т. 1 [Текст] / Н. А. Крашенинникова, О. А. Жидков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – 480 с.
- Егоров, К. А. Китайская Народная Республика: Политическая система и политическая динамика (80-е годы) [Текст] / К. А. Егоров. – М.: Наука, издат. фирма «Восточная литература», 1993. – 280 с.
- Бурлацкий, Ф. М. Ленин, государство, политика [Текст] / Ф. М. Бурлацкий. – М.: Наука, 1970. – 413 с.
- Поляков, А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций [Текст] / А. В. Поляков. – СПб.: Издат. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 642 с.
- Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] [Текст] / За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х.: Право, 2010. – 584 с.
- Шагиева, Р. В. Концепция правовой деятельности в современном обществе [Текст] / Р. В. Шагиева. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 2005. – 310 с.
- Сорокин, В. В. Теория государства и права переходного периода: Учебник [Текст] / В. В. Сорокин. – Барнаул: ОАО «Алтайский полиграфический комбинат», 2007. – 510 с.
- Тиунова, Л. Б. О понятии правовой системы [Текст] / Л. Б. Тиунова // Известия вузов. Правоведение. – 1985. – № 1. – с. 23-30.
- Козлов, В. А. Проблемы предмета и нг. логи общей теории права [Текст] / В. А. Козлов. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 120 с.
- Фріс, П. Л. Кримінально-правова політика України [Текст]: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Фріс Павло Львович; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2005. – 35 с.
- Наумов, А. В. Применение уголовно-правовых норм. Учеб. пос. [Текст] / А. В. Наумов. – Волгоград, 1973. – 175 с.
- Сорокин, П. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений [Текст] / П. Сорокин / пер. С англ., комментарии и статья В. В. Сапова. – СПб.: РХГИ, 2000. – 1056 с.

Балобанова Д. А. Понятие и структурные элементы правовой динамики (на примере уголовного права)

Аннотация. Статья посвящена необходимости выделения и изучения термина «правовая динамика» в целом и непосредственно в уголовном праве.

Ключевые слова: правовая динамика, правовая система, уголовная политика, доктрина, законотворчество, правореализация.

Balobanova D. The concept and structural elements of the dynamics of law (on the case of criminal law)

Summary. The article is dedicated to the necessity for allocation and study of the concept «the dynamics of law» in general, and in criminal law directly.

Key words: the dynamics of law, legal system, criminal policy, doctrine, lawmaking, implementation of law.